

„Az információs kudarcok egy, a védőhálónál jóval kiterjedtebb jóléti állam elméleti igazolását és így létének magyarázatát adják. Egy ilyen jóléti állam tehát nem pusztán az esetleges (mások által esetlegesen elutasított) redistributív célokat igazolnak, hanem azt is, hogy az állam olyan funkciót lát el, amelyet a magánpiacok nem hatékonyan vagy egyáltalán nem biztosítanak.” (Nicolas Barr)

Mózer Péter: Kiszolgáltatottság, társadalmi hátrányok¹

Absztrakt

A tanulmány a hajléktalanságban élő emberek helyzetét a szociális biztonságon belül Amartya Sen képességalapú (capability approach) megközelítésének fogalma köré építi. Az elemzett adatbázis a 2023. évi „Február Harmadika” országos hajléktalan adatfelvétel, amely során összesen 7362 hajléktalan élethelyzetben lévő embert kérdeztek meg. Az adatfelvétel elemzése a hajléktalanságban élő emberek főbb demográfiai (életkor) és társadalmi (jövedelem, munkaképesség, egészségi állapot, hajléktalanná válás okai, lakhatás biztonsága) jellemzőit, valamint a 2023. évi recesszió hatásai mutatja be. Az adatelemzés – főként többváltozós társadalomstatistikai módszereket alkalmazva – egyik eredménye, hogy rávilágított néhány, a felvétel adatai között feszülő ellentmondásra. A paradoxonok megértésén keresztül megállapítható, hogy egyrészt az erőforrásoktól, és így a lehetőségektől való megfosztottságnak léteznek társadalmi mintái, amelyek összeadódnak, másrészt e mintázatok nem véletlenszerűen alakulnak. Harmadrészt e hátrányok mintázatai a hajléktalanságban élő emberek vonatkozásában nem egyenletesen terülnek szét. A kutatás tehát megmutatja, hogy a megfosztottság fokozatai eltérő deprivációs utakat jelölnek ki.

Kulcsszavak: hajléktalanság, szociális biztonság, képességtéves (Sen), kiszolgáltatottság

Abstract

This paper examines the life situation of homeless people within social security around the concept of Amartya Sen's capability approach. The analysed database is the 2023 “February Third” countrywide homeless survey, in which a total of 7,362 people living in homelessness were interviewed. The analysis of the survey presents the main demographic (age) and social (income, work capability, health status, reasons of becoming homeless, housing security) characteristics of homeless people, as well as the effects of the 2023 recession. One of the results of the data analysis – which primarily applied multivariate social statistical methods – is that it highlighted some contradictions present within the survey data. By understanding these paradoxes, it can be concluded that, on the one hand, there are social patterns of deprivation

---

¹ Köszönöttem tartozom Győri Péter, Gurály Zoltán, Misetics Bálint és a két névtelen lektor értékes javaslataiért és megjegyzéseikért. Köszönet érte!

from resources (and consequently from opportunities), which accumulate; and on the other hand, these patterns do not form randomly. Thirdly, these patterns of disadvantage are not evenly distributed among homeless people. The research thus shows that different degrees of deprivation mark out distinct deprivational pathways.

Keywords: homelessness, social security, capability approach (Sen), social disadvantages, deprivation

Bevezetés – elméleti keret

„A magyar nép sok mindent kibírt. Eddig én is közéjük tartoztam.” – a 2023. évi Február 3-ai kutatás² egyik kérdésére válaszolta ezt egy hajléktalanságban élő ember. 2023 fontos évszám! Ez az év, és az ezt megelőző évek voltak azok, amikor az addigi hosszú gazdasági növekedés átfordult recesszióba. Amíg 2019-ben az éves fogyasztói árindex 3,4 százalék volt, addig ez a szám 2023-ban már 17,6 százalék. Ezek a százalékok a KSH által megállapított éves és átlagos fogyasztóiár-index változásokat mutatják.³ Ha az inflációs adatokat a fogyasztás oldaláról nézzük, a kép még drámaibb, hiszen míg az élelmiszerek fogyasztói ára 2019-ben az előző évi értékhez képest még csak 4,2 százalékkal emelkedett, addig 2023-ra ez az adat már 44,0 százalék.⁴

A tanulmány a hajléktalanságban élő emberek helyzetét a szociális biztonság fogalmkörébe építi, így értelmezi a rendelkezésre álló adatokat. A szociális biztonság kérdése azon túl, hogy a szociálpolitika örökzöld témája, az egyik, ha nem a legfontosabb kérdéskör. Kicsit leegyszerűsítve a kérdéskört arra keresi a választ – és ettől örökzöld –, hogy egy adott társadalmi térben miként lehet meghatározni a szociális biztonságot. Mi az a társadalmi minimum, amely szükséges a társadalmi létezéshez? Ennek a megközelítésnek a két végpontja közül az egyik a fizikai életesélyek (étel, ital, ruha, tisztálkodás, meleg stb.) biztosítása, míg a másik végpont ennél többet jelent, az előzőek mellett szükséges a társadalmi viszonyokban való eligazodás képessége is. Szükség van az „alkotó tudatra”, mint alapszükségletre, arra a képességre, hogy a célokat és a célok eléréséhez szükséges stratégiákat az egyén elméletileg is meg tudja fogalmazni (Gough, 2000).

Amartya Sen a Gough-i autonómia-felfogáshoz hasonló, de kiterjedtebb fogalmi kategóriát használ. Úgy fogalmaz, hogy „Életünk értékelése során jó okunk van arra, hogy ne csak az érdekeljen bennünket, hogy milyen életet élhetünk, de az is, hogy mennyire szabadon választhatunk a különböző életstílusok és életmódok között” (Sen, 2021:307). A lehetőségeknek ez a tárháza különböző szabadság-kategóriákkal, vagy ezek hiányával kötődik össze, amik alapvetően befolyásolják, meghatározzák az egyén társadalmi életben való részvételének lehetőségeit. Meghatározzák, és egyben feltételezik, hogy „(...) képesek legyünk elérni azokat a dolgokat, amelyeket leginkább értékelünk (...) [és] szabadságunkban áll eldönteni, mit akarunk, mi az, amit értékesnek tartunk (...)” (Sen, 2021:313). Ebben a

---

² Továbbiakban *F3 adatbázis*.

³ <https://www.ksh.hu/s/helyzetkep-2023/#/kiadvany/fogyasztoi-arak>, utolsó megtekintés: 2024.03.25.

⁴ Pontosabban előző év januári hónapjához viszonyítva, adatforrás: KSH <https://www.ksh.hu/s/helyzetkep-2023/#/kiadvany/fogyasztoi-arak/az-elelmiszerek-fogyasztoi-aranak-a-mezogazdasagi-es-az-elelmiszeripari-termeloi-araknak-a-valtozasa>, utolsó megtekintés: 2024.03.25.

kontextusban a társadalmi biztonságot úgy tekinthetjük, mint az egymáshoz kapcsolódó szabadságjogok bővülésének integráns részét (Sen, 1984, 2003, 2021), hiszen e szabadságok bővülése befolyásolja a társadalomban való helyet (lehetőségeket), és a mobilitási pályák nyitottságát (munka, oktatás, jövedelem). Mindez nem önmagától alakul ki, hanem a köz- és szakpolitikákon, valamint a különböző szocializációs színtereken és a társadalmi, társas viszonyokon keresztül valósul meg.

Ha a kérdést átfordítjuk a hajléktalanságban élő emberek társadalmi, társas viszonyrendszerére, a társadalompolitika számára releváns kérdésként a lehetőségek megléte kerül előtérbe. Jobban mondván a lehetőségek és a képességek hiányáról beszélhetünk, mivel e hiányok lezárják a lehetőségeket is, mert a lehetőségek és a képességek kölcsönösen összefüggő rendszert alkotnak, amelyek a társadalmi viszonyokba ágyazódnak be. „A depriváció különböző forrásaiból keletkező hátrányok „összeadódhatnak”, és ez különösen fontos szempont, ha meg akarjuk érteni a szegénységet, (...)” (Sen, 2021:341), és ezen belül a hajléktalanság bonyolult rendszerét.

Az F3-as minta adatai ezen összeadódó hiányokat mutatják. Az alkalmazott módszerek⁵ – a gyakoriság megoszlások, keresztábrák elemzése mellett többváltozós társadalomstatistikai eljárások alkalmazással (adatredukciós módszerek, magyarázó modellek) – elméleti keretbe helyezve – a hajléktalan élethelyzetben élő emberek társadalmi, társas helyzetét vizsgálják.

A hajléktalanságban élő emberek főbb jellemzői

Hogyan jellemezhető egy „átlagos” hajléktalanságban élő ember az F3 adatfelvétel alapján? Nos, férfi, gyermektelen, 57 év körüli, alacsony iskolázottságú és alacsony jövedelmű, munkaképessége csak részben korlátozott, 2-5 éve, vagy 10 éven túl él hajléktalanságban, és egyszer sem sikerült kikerülnie belőle. Úgy érzi, hogy a legutóbbi gazdasági recesszió negatívan hatott rá, de ennek ellenére optimistán tekint a jövő felé, és bíz benne, hogy – segítséggel – rossz helyzetéből ki fog kerülni. Természetesen, ha az adatbázisban e feltételekkel rendelkező hajléktalanságban élő embert keresnénk, nem biztos, hogy találunk. Közhely, de igaz, hogy a középértékek igen csalókák. A társadalomtudományi kutatások fő vizsgálati szempontjai többek között ezért forognak az eloszlási kérdések, valamint a jellegzetes, értelmezhető mintázatok körül.

Ez az elemzés és a kiindulása is megfelel ennek, azzal a kiegészítéssel, hogy ismertetjük a középértékeket is, mint fontos orientációkat. Az elsődleges helyzetkép fókuszát tehát a társadalmi, szociális helyzet gyakoriság megoszlásait mutatja.

Kicsit visszautalva az átlagos hajléktalanság képre, valóban a válaszadók majd mindegyike *férfi* (az egész minta 73,8%-a), és *alacsony iskolázottságú*. 85,3 százalékuk az érettségi szint alatti iskolai végzettséggel rendelkezik. Az átlagos *életkoruk* 56,2 év (mediánérték: 58 év, módusz: 61 év), valamint közel harmaduk (32,2%) 60 és 69 év közötti. Szép számmal találunk 50-59 év közöttieket (30,5%), és 70 éves vagy idősebb korúakat (11,1%) is. A válaszadók mindössze alig tizede (9,8%) fiatalabb 40 évesnél, 16,3 százalékuk pedig 40-49 év közötti. (1. táblázat)

1. táblázat

---

⁵ Az adatelemzés során használt program: IMB SPSS Statistics 20.

A válaszadók kormegoszlása

korcsoport	%
18-29 év közötti	3,3
30-39 év közötti	6,5
40-49 év közötti	16,3
50-59 év közötti	30,5
60-69 év közötti	32,2
70 éves vagy idősebb	11,1
<i>Összesen</i>	<i>6995 fő</i>

Forrás: F3 adatbázis, 2023

A kapott *jövedelmi adatok* drámai képet festenek. A mért átlag 2023 januárjában 64.200 Ft (szórás: 61.312 Ft/hó, mediánérték: 50.000 Ft/hó). Különösen fájdalmas ennek eloszlása (*1. ábra*⁶), valamint a 2023. évi küszöbértékekhez viszonyítása. Utóbbi esetben az aggregált értékek a következőképpen alakulnak:

- A választ adó hajléktalanságban élő emberek 14,8 százaléka úgy nyilatkozott, hogy semmiféle jövedelemmel nem rendelkezik.
- A válaszadók 34,0 százaléka az öregségi nyugdíjminimumból vagy ez alatti jövedelemből,
- 61,5 százaléka a nettó közfoglalkoztatási bérből⁷ vagy ez alatti jövedelemből,
- 93,4 százaléka a nettó minimálbérből⁸ vagy ez alatti jövedelemből kénytelen megélni.
- A válaszadók mindössze 6,6 százaléka számolt be arról, hogy a 2023. évi nettó minimálbér feletti jövedelemből él.

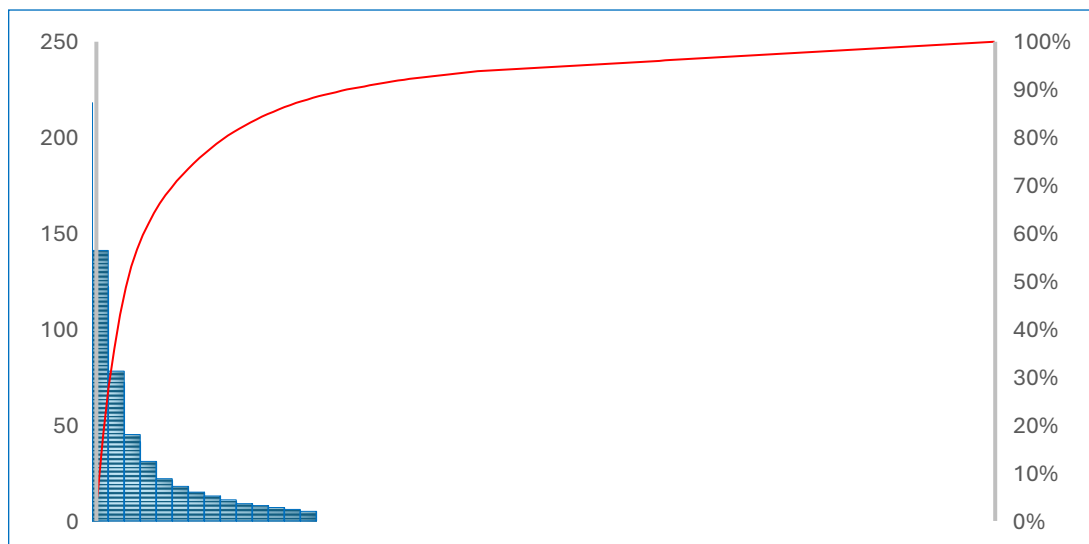
1. ábra

*Havi 10 ezer Ft feletti jövedelemmel rendelkező hajléktalanságban élő emberek
jövedelemeloszlása (fő)
(Pareto diagram, N=5920 fő)*

⁶ Csak a 10 ezer Ft feletti jövedelmeket vettük figyelembe. Ekkor a középértékek alakulása a következő: átlagjövedelem: 76.924 Ft (szórás: 59.375 Ft), mediánjövedelem: 64.734 Ft, módusz: 100.000 Ft.

⁷ 77.140 Ft/hó [Ld.: 170/2011. (VIII. 24.) Korm r. 1. § (1) bekezdés]

⁸ 154.280 Ft/hó (Forrás: KSH).

Forrás: F3 adatbázis, 2023

Megjegyzés: A Pareto-diagram az adatok eloszlását csökkenő gyakorisági sorrendben ábrázolja, és a kumulatív vonallal a másodlagos tengelyen mutatja az egészhez viszonyított százalékarányokat.

A *jövedelmi biztonság* oldaláról a rendszeres jövedelmek közül kiemelkedő a nyugdíj és a nyugdíjszerű ellátások, míg a rendszertelen jövedelmek közül a „kéregetésből, koldulásból” és a „gyűjtögetésből, kukázásból” származó bevételek.

A *munkaképesség*⁹ szempontjából több mint harmaduk (pontosan: 35,8%) nem említ semmilyen akadályt, a többség viszont beszámol valamilyen mértékű akadályozó tényezőről vagy tényezőkről. Pontosabban: a válaszolók 27,6 százaléka részben, 36,6 százaléka teljes mértékben akadályozott abban, hogy munkát végezzen. A többség úgy nyilatkozott, hogy már élete korai szakaszában (átlag: 26 életév, mediánérték: 27 éves kor) valamilyen *fogyatékossgal* és/vagy *tartós betegséggel* élt. A számok nyelvén: tartós betegségről a válaszadók 55 százaléka, fogyatékossgáról a válaszadók 15 százaléka számolt be.

A kérdőívre válaszolók több mint háromötöde 6-15 éve él *hajléktalanságban*. Arra a két kérdésre, hogy mikor lakott utoljára hosszabb ideig lakásban, valamint mikor lett először hajléktalan – középértékek tekintetében – hasonló eredményeket kapunk. Az első esetben az átlagéletkor 43,6 év (mediánérték: 46 év), míg a második esetben az átlagéletkor 44,2 év (mediánérték: 45 év). Az utolsó lakásban lakás és a hajléktalanná válás között tehát sem az átlagoknál, sem a mediánértéknél nincs jelentős különbség. Az eloszlásukat tekintve viszont igen, hiszen a leíró statisztikán belül az egyik alakmutató mérőszámának (skewness érték) eloszlását mutató értékei számottevő mértékben különböznek. Azaz, eszerint a lakásvesztésnek, a lakhatás bizonytalanná válásának már sokkal korábbi életkorban kellett volna bekövetkeznie. Hogy mikor? Az adatok e tekintetben bizonytalanságot hordoznak. A lakásvesztés kockázata születéskor, és/vagy a 42-60 éves kor közötti időszakban nagy, míg a hajléktalanná válás veszélyzónái egyrészt a fiatalkorra (18 év, 30 év körül), másrészt a 40-60 éves korra tevődnek. Eszerint a lakhatási bizonytalanság és a hajléktalanná válás időszaka az aktív kor közepe és vége közötti életkorban egybeesést mutat, azonban a lakásvesztés kockázata korábbi időszakra

⁹ Csak aktívkorúak (18-65 éves korcsoport), N= 5305 fő.

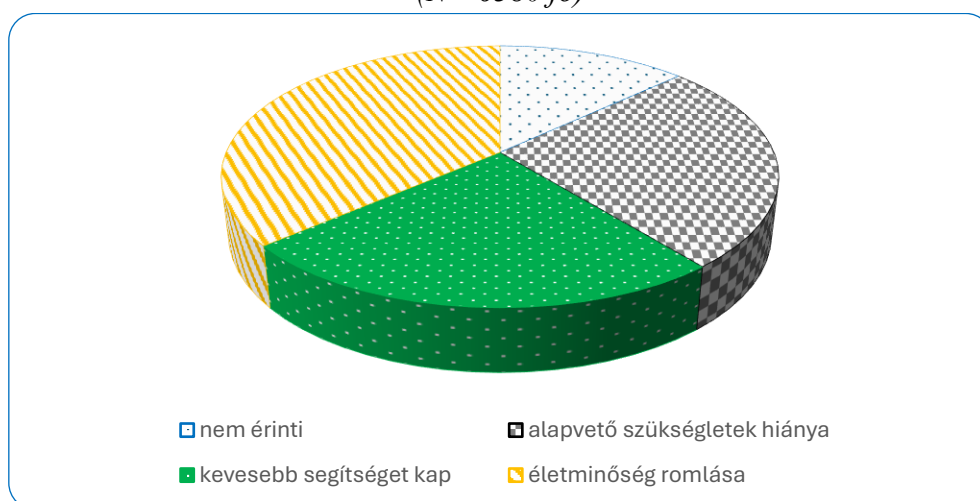
eshet. A bizonytalanságok ellenére az adatok azt erősítik, hogy a lakhatási bizonytalanság és a hajléktalanság más-más jellemzőkkel körülírható állapot, de mindegyik közös jellemzője a biztonságvesztés megélése.

A gazdasági válság hatása – a jövő

Mint láttuk, a KSH adatai szerint a 2023-as év egyértelműen a recesszió éve volt, mivel a GDP zsugorodása mellett a fogyasztói árindex kétszámjegyűre emelkedett. Ráadásul törvényszerűen növekedésnek indult a munkanélküliség, valamint csökkent az egy főre jutó jövedelem és a fogyasztás. Mindeközben e negatív trendeket a szociális ráfordítások nem kompenzálták. Mindez értelemszerűen súlyosan érintette az egyik leginkább kiszolgáltatottságban élő csoportot, a hajléktalan embereket (2. ábra).

2. ábra

Hogyan érintette a gazdasági válság?
(N= 6380 fő)

Forrás: F3 adatbázis, 2023

Megjegyzés:

- A feltett kérdésre több választ is lehetett adni, de a kapott válaszokat összevontuk, az ábra négy kategóriájába soroltuk.
- Az alapvető szükséglet-hiány: a) élelem, étel; b) gyógyszer; c) tisztálkodás; d) ruházkodás (hideg).

Vagyis az érintettek a körülmények rosszabbra fordulását szubjektíve is megélték, ilyen szempontból is fontos annak vizsgálata, hogy a hajléktalan élethelyzetben élő emberek fejében milyen *jövőkép* él.¹⁰ A kérdések egy része tehát arra vonatkozott, hogy lát-e lehetőséget helyzete javulására, és ehhez milyen támogatásra lenne szüksége. Ugyan a válaszadók többségének nem volt olyan élménye, hogy kikerült a hajléktalanságból, ennek ellenére a

¹⁰ A pontos kérdések az alábbiak:

- „Mit gondol, lesz-e jövőben olyan helyzetben, hogy nem lesz hajléktalan?”
- „Mit gondol, lesz-e jövőben olyan helyzet, hogy önálló lakásban lakjon?”
- „Mire lenne szüksége ahhoz, hogy önálló lakásban lakjon?”

megkérdezettek és a választ adók valamivel több, mint fele (51,7%¹¹) szerint lesz még az életükben olyan helyzet, amikor megszűnik e negatív élethelyzet. Igaz, kevesebben (40,0%¹²), de abban is bizakodók, hogy e kedvező fordulat önálló lakhatási formában válik valóra. Ez azonban – a válaszolók elsőprő többsége szerint (92,9%¹³) – önerőből nem megy. A válaszokból két támogatási elem igénye domborodik ki, nevezetesen:

- a lakásbérlet alapvető feltételeinek megteremtése (megfizethető lakásbérlet; anyagi forrás; munkalehetőség)
- formális és informális támogató közeg.

Paradoxonok

Az adatelemzés egyik eredménye, hogy rávilágított néhány, a felvétel adatai között feszülő ellentmondásra. Olyan paradoxonokra, amelyeket társadalomstatistikai eszközök alkalmazásával igyekszünk megérteni. Az elemzés célja a hajléktalanság állapotának jobb megértése, ezért olyan modelleket próbáltunk építeni, amelyek megközelítő pontossággal írják le a társadalmi hátrányokat, a kiszolgáltatottság mértékét. Először nézzük a paradoxonokat:

- 1) Amikor településtípus szerint közelítjük a társadalmi hátrányok köreit, Budapest fölénye látható. A fővárosi hajléktalanságban élő emberek döntő többségének jobb az életviszonyai, mint a más településen¹⁴ élő társaiké. A Budapesten élők többsége iskolázottabb, stabilabb a jövedelemszerző tevékenységük, valamint nagyobb eséllyel tudnak elhelyezkedni, kevesebb az akadályozó tényező, jobb az egészségi állapotuk, egyszóval munkaképesebbek. A jövőt tekintve bizakodóbbak, és a gazdasági nehézségekből származó negatív hatásokkal szemben is védettebbnek bizonyultak. Ezzel szemben a hajléktalanságban töltött idő, a lakhatás biztonsága, valamint az alapvető javakhoz jutás (főként: ételhez jutás, segítségnyújtás igénylése) szempontjából Budapest nem jelent előnyt. Sőt, e dimenziókban egyenesen hátrány a fővárosi lét.
- 2) A hazai társadalomtudományi kutatások visszatérő eleme, hogy léteznek olyan, a társadalmi tagságot meghatározó elemek, amelyek egyrészt meghatározzák vagy befolyásolják a társadalmi státuszt, másrészt olyan jelenségek, amik erős összefüggést mutatnak más rétegződési kritériumokkal. Ilyen a jövedelmi helyzet is. Azaz a társadalmi pozíciót és ezzel együtt az életminőséget meghatározó dimenziók, valamint a jövedelmi helyzet abban az értelemben konzisztensek egymással, hogy ahol alacsony a jövedelmi szint, ott általában alacsony iskolai végzettséggel, rossz munkaerőpiaci státusszal találkozunk. Ezzel szemben az F3 kutatás jövedelmi adatai nem hozzák ezt a mintázatot. A paradoxon ott ragadható meg, hogy a jövedelmi helyzet és a kedvezőtlen helyzetek (hajléktalanság kezdete; utoljára mikor lakott lakásban; tartós betegség/fogyatékoság) közül csak a hajléktalanság kezdő időpontja között áll fenn

---

¹¹ N= 6331 fő.

¹² N= 6553 fő.

¹³ N= 6964 fő.

¹⁴ Ez esetben: megyei jogú város, ill. egyéb település (nem Bp., nem megyei jogú város).

szignifikáns kapcsolat, míg a másik két társadalmi hátrány között (lakhatási bizonytalanság és fogyatékoság/tartós betegség) nincs ilyen jellegű nexus.¹⁵

- 3) Az adatok arra is felhívják a figyelmet, hogy a kiszolgáltatottság tekintetében rosszabb helyzetben lévők jövőjüket tekintve a legoptimistábbak.

A Budapesten élés előny? – 1. paradoxon

Budapest a hajléktalanságban élő emberek számára – elvben mindenképpen – a legtöbb lehetőséget biztosító település. Több az ellátóhely, nagyobb esély nyílik a megélhetést nyújtó jövedelemszerzésre. Ezért (is) lényeges megvizsgálni, hogy az adatok valóban alátámasztják-e ezt a vélekedést? Annál is inkább, mert az adatok egymásnak ellentmondanak. A paradoxon lényege: a fővárosi léthez hozzákapsolódik a biztonságosabb élet, amelyet az adatok is igazoltak. Néhány fontos dimenzióban azonban a Budapesthez való kötődés negatívan hat a (relatív) biztonságra. Ilyenek a lakhatás bizonytalanságai, valamint az alapvető szükséglet fiziológiai (étel, ez esetben az éhezés gyakorisága) és társas (segítségnyújtás) szegmensei.

Az adatok teszteléséhez modellt építettünk, ahol első lépésként csoportokat képeztünk,¹⁶ majd az így képzett két csoportot településtípus szerint teszteltük. A létrehozott két csoport:

- (1) *kiszolgáltatottak csoportja*: alacsony jövedelmű, de munkaképes csoport, akik a gazdasági válsággal szemben védtelenebbek, és a jövőt tekintve nem reményvesztettek.
- (2) *alkalmazkodók csoportja*: az átlagnál egy kicsit jobb jövedelmű, de a munkaképesség szempontjából enyhén akadályozott csoport, akik viszont a gazdasági válsággal szemben védtettebbek, és a jövőt tekintve optimistábbak, mint az (1) csoport.

Az eredmények alapján a *kiszolgáltatottak csoportjára* a megyei jogú városban élés a jellemzőbb. Ezt követi az „egyéb település”, majd ettől messze elmaradva következik Budapest.

Az *alkalmazkodók csoportjában* Budapest áll az első helyen, amit – szorosan – követ a megyei jogú város. Ettől a két településtípustól különül el az „egyéb település” kategória. (3. ábra)

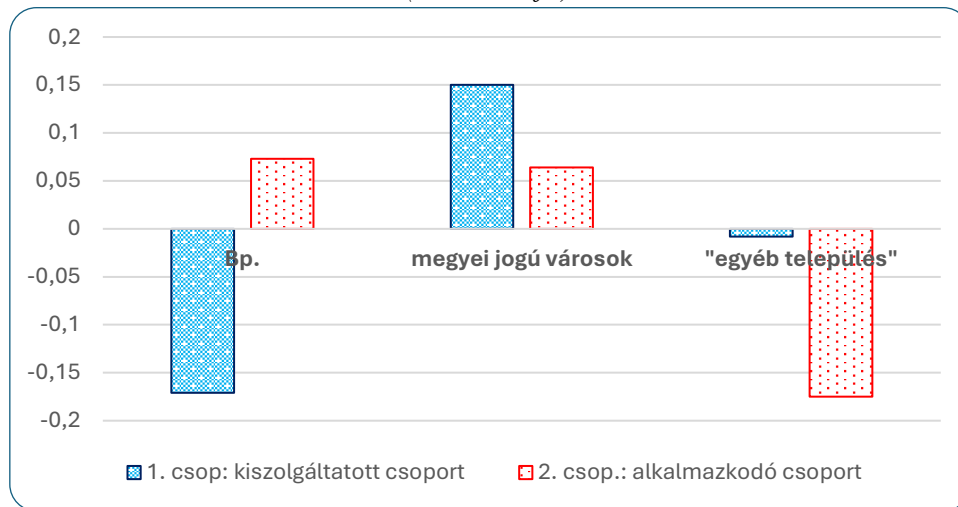
3. ábra

¹⁵ Módszertan: One-way ANOVA

¹⁶ Módszertan: diszkriminancia-analízis (megmagyarázott hányad $R^2/ = 41,1\%$). A kérdőív kérdései alapján készített változók, ill. (a kérdőív eredeti kérdései):

- a) havi jövedelmi adatok („Mennyi pénzből élt 2023 januárjában?”);
- b) gazdasági válság hatásai („A nagy áremelkedések miatt van-e, ami veszélyt jelenthet az Ön számára?”);
- c) munkaképesség („Akadályozza-e valami abban, hogy munkát végezzen?”);
- d) jövő percepciója („Mit gondol, lesz-e jövőben olyan helyzetben, hogy nem lesz hajléktalan? valamint „Mit gondol, lesz-e jövőben olyan helyzet, hogy önálló lakásban lakjon?”).

*Hajléktalan emberek csoportjai településtípus szerinti megoszlásban
(N= 3801 fő)*

Forrás: F3 adatbázis, 2023

A következő lépésben két statisztikai módszer alkalmazásával (lineáris regresszióanalízis és General Linear Model) folytattuk a paradoxon jobb megértését. Mindkét társadalomstatistikai módszer függő változója a diszkriminancia-analízis két csoportja, míg a független (magyarázó) változók a kiszolgáltatottságot befolyásoló jelenségek.¹⁷ Mindkét eljárásban közös, hogy a *kiszolgáltatott csoport* [(1) csoport] értékei nem szignifikánsak, azaz statisztikai értelemben nem értelmezhetők.

Az *alkalmazkodó csoport* [(2) csoport] értékei a többváltozós regresszióelemzés lineáris hatásait vizsgálva azt mutatják, hogy a modellbe bevont, és szignifikánsnak tekinthető változószettekhez miként illeszkednek (ezek az ún. regressziós BETA értékek).¹⁸ A regressziós BETA értékei azt igazolják, hogy az *alkalmazkodó csoportra* – kontroll alatt tartva a nem vizsgált független változókat – leginkább a segítségnyújtás igénye hat (BETA=-,754), míg a többi BETA közül a hajléktalanság kezdő időpontjának valószínűsége pozitív tartományban marad, és mérsékeltnak mondható (BETA= ,079), az éhezés BETA értékének előjele pedig negatív értéket vesz fel (BETA= -,044).

A másik többváltozós elemzési modell (General Linear Model, GLM¹⁹) tovább erősíti és mélyíti a regressziós összefüggéseket. A változók közötti kapcsolat erősségének sorrendje ebben az esetben is azonos: legerősebb kapcsolat a segítségnyújtás igénye, majd a

¹⁷ A kérdőív kérdései alapján készített változók, ill. (a kérdőív eredeti kérdései):

- hajléktalanság kezdő időpontja („Hány éves volt, amikor először hajléktalan lett?”);
- utoljára mikor lakott lakásban („Hány éves volt, amikor utoljára hosszabb ideig lakásban lakott? Legalább egy-két hónapon keresztül”);
- éhezés gyakorisága („Előfordult-e, hogy éheznek?”);
- segítségnyújtás igénylése („A nagy áremelkedések miatt van-e, ami veszélyt jelenthet az Ön számára?”);

¹⁸ Módszertan: lineáris regresszióanalízis, stepwise módszer. Az értékek:

- $p = ,000$;
- $R^2 = 58,7\%$
- Durbin-Watson mutató; 1,732 (értelmezési intervallum: (1,8-2,2; $N > 500$))
- A bevont változók korrelációja (r) alacsony, azaz multikollinearitás nem lépett fel.

¹⁹ Levene's Test p értéke= ,093; $R^2 = 59,7\%$

hajléktalanság kezdeti időpontja következik, míg legvégül az éhezés változója áll.²⁰ Az *alkalmazkodó csoporton* belül azonban jelentős különbségek húzódnak meg. Azok a hajléktalanságban élő emberek, akik nem igényelnek segítséget, és éhezésről sem számolnak be, lényegesen jobb helyzetben vannak, mint a csoport többi tagjai. Amennyiben a segítségnyújtás igénylése megjelenik, de elmarad, úgy – függetlenül az éhezés változó értékétől – az előbb említett előny elfogy, sőt hátrányba fordul. Legrosszabb helyzetben azok vannak, akik igénylik, de nem kapják meg a segítséget, és éhezésről számoltak be.

Az adatok egy részét nem tudjuk értékelni (*kiszolgáltatott csoport*), azonban az *alkalmazkodók csoportjában* lévő emberek helyzetét – akik többsége Budapesten él – igen. A regresszió adatai azt mutatják, hogy e csoportban lévő válaszadók közül, azok esetében, ahol elmarad a segítségnyújtás, a főváros által nyújtott lehetőségek is bezáródnak, elvesz(het)nek.

Mit mutat a jövedelmi helyzet? – 2. paradoxon

Az adatfelvétel 2023. januári jövedelem adatai tehát csak a „hajléktalanság kezdő időpontja” nevű változóval vannak értelmezhető kapcsolatban, de ez is igen gyenge.²¹ Ezért e változó helyett az F3-as minta tagjait csoportokra bontottuk,²² és ezután vetettük össze a többi társadalmi helyzetet meghatározó, befolyásoló adattal. A klasztercsoportok összeállításakor minden esetben jellemzően a múltbeli „induló státuszt” körülíró kérdések,²³ ill. ezekből a válaszokból képzett változók kerültek be, azaz e változószettek mentén történt a csoportosítás. Az így kapott csoportok érvényes és releváns társadalompolitikai tartalmakkal lehet „felruházni”. Ezek a következők:

- Az 1. csoport esetében az aktív kor vége felé helyzetromlás állt be. Először, nagyjából 50 év körül, a lakhatás biztonsága került veszélybe, majd ezt követte a perifériára sodródás (hajléktalanság, tartós betegség/fogyatékoság [egészségkárosodás]).
- A 2. csoport esetében jellemző a korai (30 év környéki) hajléktalanság, amit nem azonnali (nagyjából két évtizeddel későbbi) lakásvesztés és egészségkárosodás követ.
- A 3. csoport többsége abban „speciális”, hogy a tartós betegség/fogyatékoság már a gyerekkor (kb. 13 éves kor) jellemzője. A gyerekkori hátrány viszonylag későn, az aktív kor közepén (40-45 év környékén) fordul negatív trendbe. Azaz a gyerekkori egészségkárosodást viszonylag későn követi a hajléktalanság és a lakásvesztés.
- A 4. csoport tagjai valamilyen negatív utat követnek. Korai, fiatalkori (24-25 év körül) lakásvesztés után viszonylag későn, de akkor gyorsan következik be az egészségkárosodás és a hajléktalanság (42-46 év körül).

---

²⁰ Minden esetben $p = ,000$

²¹ Pl. Lineáris regressziós modellben igen alacsony a megmagyarázott hányad ($R^2 = 1,5\%$), de a korrelációs együttható értéke ($r = ,130$; $p = ,000$) sem nagy.

²² Módszertan: K-Means klaszterelemzés.

²³ A kérdőív kérdései:

- „Hány éves volt (kb.) amikor tartós betegsége, fogyatékosága keletkezett?”
- „Hány éves volt, amikor utoljára hosszabb ideig lakásban lakott? (Legalább egy-két hónapon keresztül.)”
- „Hány éves volt, amikor először hajléktalan lett?”

- Az 5. csoportban jelentkező negatív jelenségek ideje az aktív kor (jellemzően 37-55 év között). Az egészségkárosodás bekövetkezte az első negatív „állomás”, majd gyakorlatilag egyszerre látható a hajléktalanság és a lakásbizonytalanság kezdete.

A bizakodók – 3. paradoxon

A paradoxon lényege, hogy a rosszabb helyzetben lévők a jövőjükkel kapcsolatban sokkal optimistábbak, mint a jobb helyzetben lévő, hajléktalanságban élő emberek. A felvétel tulajdonképpen két kérdés mentén igyekszik letapogatni a jövőt.²⁴ Az a kérdés joggal merülhet fel, hogy e válaszok mennyire a vágyakat tükrözik, és ezeknek milyen realitása lehet? Erre nincs százszázalékos válaszunk, ezért olyan modellt építettünk, ahol először a kiszolgáltatottság dimenziójában három jelenséget (hajléktalanság kezdete; kor; jövedelem) sűrítettünk össze,²⁵ majd az így kapott képzeletbeli tengelyen kombináltuk a két jövőre vonatkozó kérdést, valamint azokat a válaszkombinációkat, amelyek arról szólnak, hogy volt-e olyan helyzet, amikor nem volt hajléktalan.^{26,27} A kapott eredmény: továbbra is a kiszolgáltatottabb helyzetben lévő, hajléktalanságban élő emberek bizakodóbbak, annyi pontosítással, hogy ebből a mátrixból négy helyzet markánsan elkülönül (2. táblázat).

2. táblázat

A hajléktalanságban élő emberek jövő orientációi és a hajléktalanságban élés helyzetének kombinációi (átlagok)

	„Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból, aztán ismét hajléktalan lett?”		kiszolgáltatottság tengely átlaga (szórás érték)
	igen	nem	-
Lesz-e olyan helyzet, hogy nem lesz hajléktalan?	-	-	-,0042 (1,0101)
igen	,340	,013	-
nem	-,101	,258	-
Lesz-e jövőben önálló lakása?	-	-	,0000 (1,0118)
igen	,398	-,060	-
nem	-,108	,260	-

Forrás: F3 adatbázis, 2023 Megjegyzés: A kiszolgáltatottság tengely minimuma: -3,67, maximuma: +3,42.

Ebben az összefüggésrendszerben az a kulcs, hogy megtapasztalta-e a hajléktalanságból való kikerülés élményét. Ha igen, akkor (részben) függetlenül a státuszától optimistább. Ha nem, akkor viszont a jövőt tekintve pesszimista.

²⁴ „Lesz-e olyan helyzet, hogy nem lesz hajléktalan?” (N=6331 fő) és „Lesz-e jövőben önálló lakása?” (N=6550 fő)

²⁵ Módszertan: főkomponens-elemzés.

²⁶ A pontos kérdés így hangzott: „Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból, aztán ismét hajléktalan lett?”

²⁷ Módszertan: Compare Means - 'Means' utasítás.

Összegzés - A társadalmi hátrányok, a kiszolgáltatottság stációi

A tanulmány Amartya Sen a gough-i autonómia-felfogáshoz hasonló, de kiterjesztőbb fogalma adta meg azt az elméleti keretet, amiben a 2023. évi F3-as adatfelvétel adatait elemeztük. Sen alapgondolata a képességalapú megközelítés (capability approach), amely a szegénységben élést a képességek és a lehetőségek hiányával azonosítja. A szegénység tehát az alapvető képességek és lehetőségek hiánya. „Egy személy „képességeinek” köre a tevékenységek azon alternatív kombinációjára vonatkozik, amelyet az illető meg tud valósítani” (Sen, 2003:125). A meglévő képességek egyszersmind lehetőségek is. És fordítva is igaz az állítás. A képesség-hiányok egyben lehetőség-hiányok. Az F3-as minta adatai ezen összeadódó hiányokat mutatja. De mutatnak mást is. Rávilágítanak arra is, hogy a hátrányok mintázata nem véletlenszerű, és ami témánk szempontjából kiemelendő: a hajléktalanságban élő emberek vonatkozásában nem egyenletesen terül szét. A javaktól, erőforrásoktól, és így a lehetőségektől való megfosztottságnak léteznek társadalmi mintái, amelyek döntően társadalmi „termékek” (bár létezik átörökítő hatás), azaz nem sorsszerűen, nem eleve elrendelten működnek. Empirikusan hol érthetőek tetten e megfosztottságok? Amit az adatok mutatnak:

- társadalmilag releváns tudáshiány, hiszen a válaszadók legalább 85 százalékának nincs érettségije
- jövedelemhiány, hiszen a válaszadók 15 százalékának nincs semmilyen jövedelme
- munkaerőpaci akadályok, hiszen nem egészen kétharmaduk szerint a munkavégzésük akadályokba ütközik
- egészség-deficit, hiszen jelentős létszámú hajléktalanságban élő ember arról számol be, hogy már gyerekkorában valamilyen mértékű tartós betegsége/fogyatéka volt.

Ezek a hiányok, „rossz helyzetek” kumulálódnak, amihez „társul” a viszonylagos időskor (a válaszadók 74%-a 50 évesnél idősebb), valamint a hajléktalanságban kényszerűen eltöltött hosszúnak tekinthető idő (nagyjából 6-15 év). Ráadásul a 2023-as év töréspontnak tekinthető. A gazdasági nehézségek hatásai eltérően, de alapvetően majdnem mindenkit (87%) negatívan érintettek.

Ennek ellenére a jövőt a többség pozitívan képzei el, igaz, a megvalósítás – szerintük – segítség nélkül elképzelhetetlen. Az adatok azt is felszínre hozták, hogy akiknek már sikerült kikerülniük a hajléktalanságból (és újra visszakerültek), pozitívabban tekintenek a jövő felé. Az is empirikusan igazolható, hogy a kiszolgáltatottabb helyzetben lévő hajléktalan emberek bizakodóbbak a jövő tekintetében, illetve ennek a két csoportnak van egy közös metszete. Vagyis a múltbeli pozitív tapasztalat és a „rosszabb helyzet” egyszerre jelenik meg, és teszik a jövőt illetően reménykedőbbé.

Írtuk, hogy a „rossz helyzetek” a hajléktalanságban élő emberek között nem egyenletesen, hanem differenciáltan alakulnak. Az adatelemzés paradoxonjai visznek közelebb ezeknek a jelenségeknek a megértéséhez.

(1. paradoxon) A társadalomstatistikai modellek arra hívják fel a figyelmet, hogy jelentős belső rétegződéssel találkozhatunk. Bár a fővárosban élő hajléktalan emberek munkavállalási, megélhetési mutatói jobbak, mint a másik két településtípus esetében, ám más, társadalmi pozíciót meghatározó mutatók közül a) a lakhatási biztonság, és b) az alapvető javakhoz jutáson

belül az ételhez jutás és a társas kapcsolatok erőssége vonatkozásában kedvezőtlen körülményeket találtunk. A kapott eredmények inkább afelé mutatnak, hogy a városias közeg erősebb meghatározottságú, mintsem a más települési jellemzők. Magyarán: Igaz, a statisztikai adatok nem egyértelműek, azonban hipotézisként az fogalmazható meg, hogy az élethelyzetek különbözősége helyett a városi vs. nem-városi település közötti eltérés pontosabb magyarázatot ad.

(2. *paradoxon*) Mint láttuk, a jövedelmi helyzet önmagában nem hozta a hazai társadalomtudományi tapasztalatot. A többváltozós elemzés tanulsága, hogy egyrészt az egydimenziós elemzések eredményei bizonytalanok, másrészt a hajléktalanság szerkezetének megértéséhez adekvát eszköz a társadalmi pozíciót meghatározó változók és az életkor változó együttes alkalmazása más, a hajléktalanságot alakító főbb tényezőkkel (egészségi állapot, lakásbizonytalanság, hajléktalanság kezdő időpontja) együtt. Ezért alkalmaztunk komplex és differenciált megközelítést (ld.: klasztercsoportok).

(3. *paradoxon*) A rosszabb helyzetben lévők a jövőjükkel kapcsolatban sokkal optimistábbak, mint a jobb helyzetben lévő, hajléktalanságban élők. Ha az elemzés horizontját afelé nyitjuk, hogy a múltbeli helyzetet nézzük, abban az esetben döntő oki tényező, hogy sikerült-e kikerülni a hajléktalanságból. Ez a megtapasztalás erősebb hatással bír, mint más, a hajléktalan élethelyzetből fakadó hiány.

Befejezésül, a hazai társadalmi integrációs modellek azt mutatják, hogy „a magyar társadalomnak jelentős mértékű a töredezettsége, fragmentálódása” (Kovách 2024:25). Ezt a megállapítást az F3 felvétel adataira vonatkoztatva is érvényes megállapításnak kell tekintenünk. A hajléktalanságban élő emberek közötti egyenlőtlenségek létező mintázatok, így ezek erős differenciáló tényezők. Összefoglalóan az egyik lényeges megállapítás az alapszükségletek hiánya, bizonytalansága ellenére meglévő változtatni akarás. A másik közös jellegzetesség, hogy a lehetőség-hiányok különféle forrásaiból keletkező hátrányai összeadódnak. Láttuk, a megfosztottság fokozatai (tudás, jövedelem, tartós betegség/fogyatékoság) miként szakítják szét a hajléktalan élethelyzeteket. A kutatás emellett más dimenziók mentén felszínre hozta a lehetőség-hiányokat.²⁸ Ezek olyan eltérő utak, amelyek végeredményben lehetőség-, képesség- és erőforráshiányokba torkolnak. Az egyik ilyen deprivációs út (klaszter szerint 1. csoport) az aktív kor vége felé (50 év felett) bekövetkezett negatív fordulat (lakásvesztés, majd hajléktalanság és egészségkárosodás), ahol a legerősebb szakadás a munkavégzés akadályainak megléte, dacára annak, hogy jellemzően a legjobb iskolázottsági mutatókkal (valahol a szakmunkás-érettségi szint határán) rendelkeznek. A 2. klasztercsoport sajátossága, hogy a hajléktalan élethelyzet viszonylag korai életkorban (30 év környékén) már kialakul. Jellemzői: alacsony iskolai végzettség (8. általános iskola), alacsony jövedelmi pozíció. E helyzet egy-két évtizedig fenn tud állni, ám ez az élethelyzet negatív értelemben progresszív, azaz valahol az aktív kor vége felé a lakhatási biztonság teljes elvesztése, és ezzel együtt bekövetkező egészségromlás súlyosbítja. A 3. klasztercsoport esetében a már gyerekkorban meglévő egészségkárosodás egy nagyon hosszú, több évtizedig tartó perifériás helyzettel „ötvöződik”. A perifériás helyzetek relatív értelemben jobb

---

²⁸ A tanulmány e mintázatokot többváltozós társadalomstatisztikai elemzés (klaszterelemzés) segítségével azonosította.

lehetőségeket biztosítanak, azonban ahhoz nem elégségesek, hogy valamilyen felfelé irányuló mobilitást eredményezzenek (igaz, általában a zuhanást is megakadályozzák). A 4. klasztercsoport tekintetében a csoporttagok többsége már húszas éveiben szembekerül a lakhatás bizonytalanságaival. A viszonylag előnyös munkaerőpiaci státusz és az ehhez kapcsolódó jobb jövedelmi helyzet ellenére az esetek döntő százalékában beleragadnak a hajléktalan élethelyzetekbe. Az 5. klasztercsoport vonatkozásában azt láthatjuk, hogy a többség iskolázottsági, valamint munkaerőpiaci és jövedelmi mutatója az egyik legjobb az F3-as mintában. E relatív kedvező helyzet ebben az esetben sem elég valamilyen elfogadható társadalmi tagság eléréséhez. Ennek az egyik fő oka az „idős” életkor (60 év felett).

A tanulmány tehát empirikus eszköz (klasztercsoportok) segítségével mutat rá a depriváció eltérő pályáira. E csoportosítás egyrészt egyértelműsítette a használt változók fontosságát, másrészt rávilágít arra, hogy a közpolitikai gondolkodás számára a szakpolitikai irányok céljai az alapvető biztonság nyújtása (minimumrendszerek) mellett a felfelé irányuló mobilitás utak fel-, illetve kiépítése kell, hogy legyen.

Felhasznált irodalom

Gough, Ian (2000) *Global Capital, Human Needs and Social Policies* Palgrave Macmillan

Kovács Imre (2024) Foglalkoztatási osztályok, integrációs rétegek, polgárosodás csoportok, fragmensek In: Kovács I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet* HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Bp.

Sen, Amartya (1984) *Resources, Valus, and Development* Oxford, Basil Blackwell

Sen, Amartya (2003) *A fejlődés, mint szabadság* Európa Könyvkiadó Bp.

Sen, Amartya (2021) *Az igazságosság eszméje* Osiris Társadalomtudományi könyvtár, Bp.